

**УНИВЕРЗИТЕТ „ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ“ – ШТИП
ПЕДАГОШКИ ФАКУЛТЕТ**

ВОСПИТАНИЕ
списание за теорија и практика

Штип, 2009

ВОСПИТАНИЕ
списание за теорија и практика
год. 6, број 10
2009 год.

Издавач
Универзитет „Гоце Делчев” - Штип

За издавачот
проф. д-р Саша Митрев

Главен и одговорен уредник
проф. д-р Блаже Китанов

Редакциски одбор
проф. д-р Блаже Китанов
проф. д-р Емилија Петрова - Ѓорѓева
д-р Снежана Јованова - Митковска
м-р Кирил Барбареев
м-р Трајче Стојанов
доц. д-р Соња Петровска

Техничко уредување
Славе Димитров
Благој Михов

Лектор
Даница Гавриловска-Атанасовска

Тираж:
500 примероци

Списанието излегува еднаш годишно

СОДРЖИНА

Проф. д-р Блаже Китанов Невербалната комуникација како интеркултурна комуникација	5
Проф. д-р Микеле де Бени Белешки за комуникацијата	19
Проф. д-р Емилија Петрова - Ѓорѓева Современи тенденции во развојот на интелектуалното воспитание	23
Доц. д-р Виолета Николовска Функционална морфологија	31
Проф. д-р Ленче Милошева Анксиозност и депресивност кај деца и адолесценти	45
Помл. асс. Билјана Стојанова Проф. д-р Ленче Милошева Вредносните ориентации кај адолесцентите	55
Доц. д-р Билјана Ивановска 20 години по паѓањето на Берлинскиот ѕид (1989-2009)	63
Доц. д-р Соња Петровска Теориски пристапи во училишниот менаџмент	65
М-р Татјана Уланска Методи на предавање литература	77
Проф. д-р Снежана Ставрева-Веселиновска Проф. д-р Лилјана Колева-Гудева Стекнување на компетентност на наставникот кој предава предмети од природните науки	101

Доц. д-р Снежана Јованова-Митковска	
Акционите истражувања и нивната примена во педагошката практика	111
М-р Нина Даскаловска	
Ликот на хуманистичкиот наставник	123
Асс. м-р Ирена Китанова	
Блумова таксономија на воспитно-образовните цели	129
М-р Миленко С. Стојник	
Биоритам – предизвик на природата	133
Доц. д-р Јованка Денкова	
Пеперут - симбол на љубовта	141
М-р Владимир Китанов	
Лесново - природна и културна дестинација за развој на руралниот туризам.....	145
Даница Гавриловска - Атанасовска	
Поетот се раѓа - говорникот се создава	151
Јадранка Тодевска	
Карактеристики и видови на толкување	157
Проф. д-р Фехим Хусовиќ	
Наставни објекти	165

Доц. д-р Виолета Николовска
Педагошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип

ФУНКЦИОНАЛНА МОРФОЛОГИЈА

Апстракт

Предмет на овој труд ќе биде разгледувањето на зборовните групи во еден јазичен теориски пристап насловен како „функционална морфологија“, кој го среќаваме во граматиката на чешки јазик „Mluvnice češtiny - 2“, а изработен врз теориски основи на М. Комарек и Ј. Корженски, изложени во статијата под наслов “Teoretické základy synchronné mluvnice spisovné češtiny / „Теориски основи на современата граматика на литературниот чешки (јазик)“ (М. Komárek, J. Kořenský, 1975). Во овој пристап се разликува „формална морфологија“, која се занимава со системот на формите (парадигматиката), земајќи ја предвид морфемската структура на облиците, нивниот системски однос и динамиката на морфолошкиот систем, од функционална морфологија – која дава објаснување на функциите на зборовите односно на зборовните групи и како таква навлегува и во областа на синтаксата.

Чешката граматика како доминантен принцип на јазична анализа, според самите нејзини автори, го зема функционалниот критериум. Функционалната морфологија дава објаснување на функциите на зборовите односно на зборовните групи во системот на јазични средства, во процесот на комуникацијата. Одовде произлегува дека вака разбрана, функционалната морфологија во своето истражување би опфатила и дел од синтаксата.

Функционалната морфологија поаѓа од зборовните групи, бидејќи „без таква класификација при системскиот попис на природниот јазик се лута“ (Чешка граматика: 13). Проблемот на определувањето на критериуми за класификација на зборовите во зборовни групи во себе обединува повеќе важни прашања од областа на значењето, синтаксата и морфологијата. За најчесто применувани критериуми на класификација, чешката граматика ги смета:

- а) содржинско-семантичкиот;
- б) синтаксичко-функционалниот и
- в) морфолошкиот критериум.

Според содржинско-семантичкиот критериум, кој до извесна мера се потпира и на одделни логички категории, зборовните групи се разгледуваат како јазични одразувања на реалноста. Регуларно се откриваат извесни многу широки, општи значења што ги карактеризираат и истовремено разликуваат претставниците на одделни зборовни групи. Овој критериум овозможува востановување на т.н. основни (автосемантични / полнозначни) зборовни групи: именки, придавки, глаголи, прилози, броеви.

Според синтаксичко-функционалниот критериум се испитува како одделните множества зборови учествуваат во градењето на речениците и на текстот. Со примената на овој критериум овозможено е востановувањето и на такви зборовни групи кои по својата функција и значење се разликуваат од основните, а кои функционираат како средства што спојуваат (сврзници), спецификуваат и модифицираат (предлози) и упатуваат / посочуваат (заменки). Врз основа на овој критериум, кај основните зборовни групи понатаму можат да се изделат посебни функционални класи (најтипичен пример за ова се глаголите, како зборовна група во која може да се изделат функционални класи што асоцираат на системот основни, автосемантични зборовни групи: глаголски именки, глаголски придавки, глаголски прилози).

Според морфолошкиот критериум се разликуваат менливи и неменливи зборовни групи. Според последниов критериум, за одделни зборовни групи се добиваат многу сиромашни информации, на пр. во групата на неменливи зборови влегува изразито хетерогено множество зборови, за кои од морфолошки аспект може да се каже исклучително малку.

Помеѓу можностите, при класификацијата на зборовните групи, да се одбере и доследно да се примени еден од прикажаните критериуми (а при тоа да се прифати неможноста понудените класи зборови да имаат општа лингвистичка вредност, да се зборува на пр. за зборовни групи од лексичко-семантички, синтаксички, морфолошки аспект и сл.) и да се применат сите критериуми (еден вид синтеза на критериумите), авторите на чешката граматика се определуваат за втората варијанта - примена на сите критериуми во вид на еден хиерархизиран систем. Се бара синтеза на семантичкиот и синтаксичкиот критериум и при тоа решението се бара во разликувањето на примарни и секундарни функции на зборовните групи (доследна хиерархизација на синтаксичките функции).

Авторите на чешката граматика согледуваат природна врска меѓу најопштото значење на зборовната група и нејзината примарна синтаксичка функција. Согласно со ова, во секундарните синтаксички функции, својственото значење на зборовната група се разбира како ослабено, како поместено во правец на најопштото значење на онаа зборовна група, за која соодветната синтаксичка функција е примарна.

Во чешката граматика особено се подвлекува дека зборовните групи во никој случај не се заемно изолирани, непреодни класи зборови. Нивната преодност или проникливост е во врска со односот меѓу примарните и секундарните синтаксички функции и односот меѓу синтаксичката функција и значењето, а во неа се огледува и динамичкиот, развојниот карактер на јазикот (пр. прилозите со именско потекло: *дење, ноќе, надвор, згора* и др.). Според авторите на чешката граматика, класификацијата на зборовните групи оваа проникливост треба да ја почитува, а на одреден начин и да ја попише. Тоа би значело дека класификацијата на зборовните групи во себе треба да ги вклучи и принципите на преминување меѓу зборовните групи, да ги разбере типовите на пренесување на синтаксичките функции и значења, и тоа во заемните односи на функциите и значењата.

Една од целите на разгледувањето на зборовните групи во чешката граматика е системски да бидат опишани функциите на зборовите и збороформите како изразни средства. Според чешките граматичари, на ова барање добро ќе одговори теорија заснована на синтеза на морфолошкото и функционалното гледиште и на одреден начин модифициран традиционално разбраниот систем на зборовните групи во чешката граматика.

Според чешката граматичка традиција се разликуваат следниве зборовни групи: именки, придавки, заменки, броеви, глаголи, прилози, предлози, сврзници, извици, партикули и т.н. предикативи, класи зборови коишто објективно претставуваат различни јазични квалитети.

Именките, придавките, глаголите и прилозите влегуваат во групата на основни зборовни групи. Именките се зборови / класа зборови што означуваат појави согледани како самостојни, изделени и прецизирани факти од стварноста. Кон фактите означени со именки се прирекуваат, а подеднакво од нив и се изделуваат, признаци, својства: динамички, што се одвиваат во време (глаголи) и нединамички, што не се одвиваат во време (придавки). Динамичките признаци што се одвиваат во време и признаците што не се одвиваат во време се носители на признаци со широк спектар на околности значења (прилози).

Во чешката граматика зборовните групи се разгледуваат, доследно на традицијата востановена од прашката лингвистичка школа, како знаци поставени во системски односи. Основните зборовни групи, со највисок степен на граматичко воопштување, се сметаат за четири симетрични, еднозначни знаци, кои претставуваат јадро, основа во системот (системот знаци - зборовни групи). Ваквите основни и јадрени знаковни односи кај основните зборовни групи, според еднозначноста и симетричноста, се означуваат и со единство на значењето и функцијата. Овие функции во чешката граматика се окарактеризирани со помош на традиционалните реченични функции. За единство на значењето и функцијата кај именките може да се говори во позиција на традиционалниот подмет и предмет; кај придавките во позиција на атрибут; кај глаголите во позиција на предикат и кај прилозите во позиција на прилошка определба. Во овие примарни функции, основните зборовни групи, според авторите на чешката граматика, се „самите тие во највисок степен”. Овој основен систем еднозначни симетрични знаци, окарактеризиран со единство на значењето и функцијата, понатаму, според принципот на асиметричен дуализам (меѓу значењето и изразот, но и меѓу значењето и функцијата) се развива.

Системот основни зборовни групи во чешкиот јазик изложен е со помош на два поима: значенска база (ЗБ) и функционален признак (ФП)¹. Значенската база е претставена со значенската компонента на симетричниот еднозначен основен, јадрен знак. Функционалниот признак е претставен со соодветната функција што ја врши бараното единство на значење и функција.

¹ Според авторите на чешката граматика, општото значење на зборовните групи не е можно да се утврди само со изолирано истражување на својствата на зборовите / класите зборови, туку првенствено со оглед на нивните функции. Под поимот функција се подразбира улогата што зборот / соодветната класа зборови ја врши/ат во реченицата или во текстот. Општото значење на традиционалните зборовни групи може да се востанови кај некои од нив (кај именките, придавките, глаголите, прилозите и броевите) без особени тешкотии и тоа по правило со оглед на нивните функции. Кај другите зборовни групи не може да се зборува за општо значење во таа смисла како кај погоре именуваните зборовни групи.

Прегледот на системот на основни зборовни групи во чешкиот јазик го илустрираат табелите 1 и 2.

T.1	s	a	v	c
S	S ^s	S ^a	S ^v	S ^c
A	A ^s	A ^a	A ^v	A ^c
V	V ^s	V ^a	V ^v	V ^c
C	C ^s	C ^a	C ^v	C ^c

Табела 1 го прикажува системот на основни зборовни групи во термините на значенска база и функционален признак², а со оглед на разграничувањето на примарни наспрема секундарни функции. Примарните функции прикажани се со симетричните симболи: S^s, A^a, V^v и C^c, а секундарните со симболите од типот: S^a, S^v, S^c, A^s, A^v, A^c, V^s, V^a, V^c, C^s, C^a, C^v (што би можело да се прочита како “именка во функција примарно карактеристична за придавка”; “именка во функција примарно карактеристична за глагол” итн.).

² Во системот на означување на чешката граматика се користат латиничните симболи: големи букви за означување на значенската база на јадрениот знак (S – именки/substantiva; A – придавки/adjektiva; V – глаголи/verba и C – прилози/cirkumstativa) и мали букви за означување на функционалниот признак (s – функционален признак карактеристичен за именките; a – функционален признак карактеристичен за придавките; v – функционален признак карактеристичен за глаголите и c – функционален признак карактеристичен за прилозите). Во нашиов текст ќе се послужиме со истите симболи.

Табела 2. истата содржина ја прикажува во рамките на терминологијата на традиционалните реченични членови

T. 2 ¹	s	a	v	c
S	падежи на субјект/објект	имен. – атрибут (неконгруентен)	копула +именка	падежи на околности
A	придавка во функција на субјект/објект	прид. – атрибут (конгруентен)	копула +придавка	придавка во функција на прилошка определба
V	инфинитив во функција на субјект/објект	партицип / инфинитив во функција на атрибут	финитен глагол	партицип (глаголски прилог) во функција на прилошка определба
C	прилог во функција на субјект/објект	прилог во функција на атрибут	копула +прилог	прилог во функција на прилошка определба

Примери³: S^s - *Косот нее / Го фати косот*; S^a - *гласот на косот*; S^v - *Оваа птица е кос*; S^c - *Долета со косот*; A^s - *Ситиот на гладниот не му верува*; A^a - *црн кос*; A^v - *Косот е црн*; A^c - *Се роди црн*; V^s - *Да се работи не значи да се говори (да се држи говор)*; V^a - *маж којшто работи / волја да се работи*; V^v - *Косот нее / Косот беше фатен*; V^c - *Работеше седејќи / Се врати излечен / Зборува испрекинато*; C^s - *Дома не значи (не е) надвор*; C^a - *место нагоре*; C^v - *Тоа е бадијала*; C^c - *Работи бадијала / Пријатно топли*.

Според авторите на чешката граматика, може да се зборува и за терцијарни функции на зборовните групи. Во примерот: *Патот водеше низ шумата*, именката *шумата* (во македонскиот јазик, придружена со

³ Примерите што следат се всушност примери што ги сретнавме во чешката граматика. Со оглед на тоа што, дури и во случаите кога се среќаваат соодветни падежни форми и некои нелични форми на глаголот (инфинитив и партиципите), соодветниот македонски превод може доволно јасно да ни ги илустрира функциите (примарни и секундарни) на дадените зборовни групи, се определивме примерите да ги преведеме. Разликите меѓу јазиците особено доаѓаат до израз при преводот на чешкиот инфинитив и еден од партиципите (активниот партицип на презентот): *pracovat, pracující*, коишто во македонскиот превод бараат зависна дел-реченица (да-конструкција или релативна реченица).

соодветен предлог, а во чешкиот јазик во форма за падеж - *lesem*) се јавува во секундарна функција - прилошка определба за правец, функцијата S^c . Во синтагмата, добиена со елизија на личната глаголска форма, *pat* *niz шумата*, истата именка врши терцијарна функција: $(S^c)^a$. Како примери за терцијарни функции на зборовните групи, авторите на чешката граматика наведуваат и некои метајазични употреби на зборовите: „*Нагоре*” не е именка - $(C^a)^s$ – Зборот „*нагоре*” не е именка - C^a .

Секундарните и терцијарните функции на зборовните групи настануваат како резултат на операциите на нивна транспозиција. Транспозицијата на зборовните групи е процес на пренесување на изразната компонента на јадрениот знак до функционална позиција на друг јадрен знак (јадрена, основна зборовна група сфатена како знак). Пр. S^a , S^v итн. Како резултат на овој процес се менува или спецификува значењето и изразот.

Авторите на чешката граматика разликуваат два типа транспозицијата на зборовните групи: со карактер на незавршен и со карактер на завршен процес. Транспозицијата од првиот тип, со карактер на незавршен процес, е граматичка транспозиција. Нејзина последица се секундарните функции на основните зборовни групи. Транспозицијата од вториот тип, со карактер на завршен процес, е зборообразувачка транспозиција. Како нејзина последица се јавува преминот, со помош на соодветни јазични средства, на претставници од една зборовна група во друга зборовна група. Спред авторите на чешката граматика, при транспозицијата на зборовните групи, доаѓа до нарушување на единството меѓу јадреното значење и примарната функција на зборовната група - знак, кое се надминува со појавата на секундарни и терцијарни функции во рамките на истата зборовна група во случаите на граматичка транспозиција, или со појавата на зборообразувачки квалитети на друга зборовна група, во случаите на зборообразувачка транспозиција. Границата меѓу овие два типа транспозиција не е остра и некои случаи можат да бидат двојно интерперетирани (во чешкиот јазик, на пример, некои партиципи можат да се протолкуваат и како девербативни придавки).

Споменатите два типа транспозиции, авторите на чешката граматика ги сметаат за системски транспозиции. Предмет на функционалната морфологија се единствено системските транспозиции. Освен системски, се разликуваат и функционални транспозиции (функционални процеси на транспозиција) што се пројавуваат како установени функционални употреби на јазичното средство - зборовната група или некои нејзини

граматички средства, во непримарна комуникативна функција (како на пр. употребата на формите за сегашно време со идно значење: *Утре одам во Штип*; употребата на авторска множина за едно лице и сл.). Функционалните транспозиции се предмет на синтаксичките и текстуалните истражувања. Граматичките и зборообразувачките транспозиции дејствуваат во рамките на системот основни зборовни групи како целина (граматичките транспозиции внатре во зборовната група; зборообразувачките транспозиции во заемните односи меѓу зборовните групи), а функционалните транспозициски процеси се однесуваат на стандардните функционални актуелизации на комуникациските употреби на самостојните форми на зборовните групи во исказот и текстот.

Од синтаксички аспект, транспозицијата на зборовните групи може да има карактер на: 1) вклучување, всадување (пр. функцијата на глаголскиот прилог); 2) номинализација (пр. V^S - *флаѓе копје*, V^S - *чекор напред*) и 3) елизија (S^a - *рози за Емилија*). Системските транспозиции што од синтаксички аспект имаат карактер 1-3 водат кон секундарни или терцијарни функции во рамките на дадена зборовна група.

Функционалното и семантичкото единство на основната зборовна група е прикажано со соодветната значенска база, т.е. со значењето на соодветниот јадрен знак, од којшто со посредство на граматичка транспозиција се изведени заемно различните изразни средства на дадената основна зборовна група кои вршат секундарна и терцијарна функција.

Во чешката граматика посебно внимание се посветува на прашањето за т.н. предикативи. Затврдените именски форми како: *штета, срамота*, а пред сè деадјективните прилози како: *студено, дождливо, лошо* и сл., некогаш се сметаат за посебна зборовна група. Во чешката граматика се означени со терминот *predikativum*, во руските трудови за нив може да се сретне терминот „категорија состојанија“. Како конститутивен (и единствен) функционален признак на оваа класа зборови се смета способноста за вршење на предикативна функција (функцијата на реченичен член наречен “предикатив”). Кога се зборува за оваа класа зборови, може исто така да се спомене и тоа дека карактеристично за нив е поврзувањето со копула, врска. Предикативната функција за овие зборови е примарна функција. Тоа овие зборови ги доближува до глаголите, а ги разликува од прилозите, кај кои предикативната функција е секундарна. Предикативите, според авторите на чешката граматика, претставуваат

израз на една општа состојба, чиј носител не е експлицитно именуван. Таа состојба многу често бива сооднесена кон определено место или лице. Некои од предикативите имаат значење на модална, субјективна оценка на дејства изразени со инфинитивни конструкции (во чешки јазик и др.) или подредени, зависни дел-реченици: *Треба да (се) оди да (се) купува; Беше радост на неа да се погледне (Je potřeba jít nakoupit; Byla radost na ni pohledět).*

Во класата на неосновни зборовни групи, според авторите на чешката граматика влегуваат: надградувачки (дополнителни) зборовни групи⁴ (броеви и заменки)⁵, извиците и т.н. несамостојни зборовни групи (предлози, сврзници и партикули). Неосновните зборовни групи имаат многу различни значенски својства и функции.

Броевите, значенски и функционално, стојат најблиску до основните зборовни групи (со исклучок на глаголите), дури, тие многу често и влегуваат во иста класа со нив⁶. Полето што го творат примарните и секундарните значења на именките, придавките и прилозите, броевите на свој начин како да го имитираат. И кај нив може да се зборува за значенска база и функционален признак. Општото значење на броевите е бројност, множественост (Q), и тоа од два типа: определена и неопределена. Што се однесува до значенската база на броевите, специфично е тоа што сама за себе (во единство со функционалниот признак) таа не прави симетричен, еднозначен знак, туку тоа го остварува со спојување со значенската база на некоја од трите (неглаголски) основни зборовни групи. Така, квантноста, бројноста (Q), има карактер (значенски и изразен) на именка (Q/S), придавка (Q/A) или прилог (Q/C). Што се однесува до функционалниот признак на броевите, тој може да биде од типот: s, a, c (именска, придавска, прилошка функција).

Функционално-значенската структура на броевите, во чешката граматика, претставена е во два “чекора”:

(1) Q/S, Q/A, Q/C⁷

(2) (Q/S)^s, (Q/S)^a, (Q/S)^c, (Q/A)^s, (Q/A)^a, ...

⁴ *Nástavbové slovní druhy*

⁵ Надградувачките зборовни групи, од аспект на функционалните својства, се однесуваат како основните, неглаголски зборовни групи.

⁶ Во „Грамастиката на македонскиот литературен јазик“ (Б. Конески, 1982), в. *Бројни придавки*, стр. 304; *Прилози (од броеви)*, стр. 349, наспрема *Броеви*, стр. 325-330.

⁷ Како примери на броеви со соодветните значенски бази, во чешката граматика се наведени: Q/S – *sto, million, pět (сто, милион, пет)*; Q/A – *druhý břeh, dva lidé (друг/втор брег, два/двајца луѓе)*; Q/C – *natřikrát (трикратно, трипати)*.

Во целина, функционално-семантичките особености на броевите може да се претстават и со табела (в. Т. 3).

Како што покажува табелата, надградувачката зборовна група - броеви окарактеризирана е со повеќеслојна функционално-семантичка структура. Што се однесува до функционалниот признак, во највисок степен, се остварува како функционалниот признак на основните зборовни групи. Некои броеви се поврзани со одредена форма што е типична за соодветна основна зборовна група. Во тие случаи таа форма станува израз придаден на квантитативното значење, што за разлика од значењето на основните зборовни групи, нема своја специфична форма на изразување⁸.

Т. 3 ²	s	a	v	c
Q/S	двајца недостасуваат;	интерес на двајца студенти	сто не е илјада	кај двајцата кај илјади луѓе
Q/A	ќе настапи се- кој четврти; два загинаа	втор/друг брег; десет луѓе	беше втор; трагачи беа два	дотрча втор;
Q/C				двапати мери

Во чешката граматика се izdelува посебна класа - деиктички зборови⁹. Оваа класа е поширока од традиционалната зборовна група заменки. Тука, покрај личните заменки, спаѓаат и: заменските придавки, заменските прилози и некои неодредени броеви¹⁰. Деиктичките зборови, функционално како да ги имитираат основните зборовни групи (со

⁸ Во оваа смисла можеби би можеле да ги протолкуваме, во македонскиот јазик, бројните придавки, прилозите од броеви и броевите за изразување на точно одредена бројност на машки лица. Заедничко за нив е тоа што покрај специфичните изразни форми на соодветните зборовни групи (придавки, прилози и именки), изразуваат и квантитативно значење. Што се однесува до нивната функција во реченицата, таа е соодветна на онаа што ја вршат зборовните групи во чијашто изразна форма ги среќаваме. Сепак, кај некои од нив, пр. Кај броевите за изразување на точно одредена бројност (и на машки лица), функцијата може да се идентификува најдобро во самата реченица: *Влегоа двајца; Влегоа двајца браќа; Дај ми ги петте; Дај ми ги петте ливчиња.*

⁹ Deiktická slova, в. Чешка граматика: 23-24.

¹⁰ „Некои броеви, кои изразуваат неодредена бројност (квантум), имаат дополнително и некои значенски и изразни особини на деиктичките зборови, на пр. kolik (колку) – kdo (кој); tolik (толку) – tak (толку, така); několik (неколку) – někdo (некој) и сл.“ (Чешка граматика, стр. 23). Оваа поврзаност изразена е со симболите: Q/D/S, Q/D/A, Q/D/C.

исклучок на глаголите) и (особено) броевите. Исто како броевите, деиктичките зборови имаат повеќеслојна функционално-семантичка структура. И меѓу нив се izdelуваат класи: именски деиктички зборови (D/S), придавски деиктички зборови (D/A) и прилошки деиктички зборови (D/C):

T. 4	s	a	v	c
D/S	ти работиш; кој работи / што правиш; те викаат	интерес на сите нас	јас не сум ти; кои сте?	се смее како тебе
D/A	тој се наплаќа	наш брат	шеширот е мој;	каков што се родил, таков умрел
D/V	Æ	Æ	Æ	Æ
D/C	некаде не значи секаде	работа тука или работа таму	како е надвор?	каде работите? каде оди?

Во чешката граматика, јазичните изрази од класата деиктички зборови се разбираат како премин од изрази што имаат функционални особености типични за основните зборовни групи и броевите, кон такви јазични изрази што имаат функција на оператори (предлози и сврзници). Тие се диференцираат пред сè преку нивните функции во градењето на текстот (нивна општа карактеристика е секако и деиктичкиот карактер); со функционалните признаци s, a, c вршат соодветни функции во основната реченична структура и нејзините деривати. Според авторите на чешката граматика, токму специфичната повеќеслојна функционална структура овозможува деиктичките зборови да се разберат како единствена зборовна група, со тесна функционална врска со броевите (в. Чешка граматика: 24).

Извиците во чешката граматика се izdelуваат како специфичен систем знаци - зборовна група. Според авторите на чешката граматика тие се елементарни и многу варијабилни јазични изрази. Извиците се јазични изрази што ги исполуваат трите (најчесто споменувани во лингвистиката) функции на јазикот: 1) апелативната (конативната) - обраќање, повикување на соговорникот; 2) експресивната (емотивната) - соопштување на информации за говорителот; 3) референцијалната (репрезентативната) - оваа функција ја вршат извиците од групата на ономаптопи, кои по пат на имитирање пренесуваат информации за

стварноста. Извиците се јазични изрази што функционираат непосредно, директно во текстот / комуникативната ситуација.

Примарно, извиците творат самостојни, елементарни, нерасчленливи искази. Во основната реченична структура не се вклучуваат со функционалните признаци: s, a, v, c. Меѓутоа, секундарно, извиците можат да ја имитираат функционалната структура на основните зборовни групи, директно или со некои морфолошки промени, и да функционираат како S^s - *Плас - одекна во тишината*; и V^v - *Каменот - плас во вода*. Авторите на чешката граматика сметаат дека во овие случаи може да се зборува за секундарно функционално условено значење и симболички го означуваат: I^s, I^v. Овие секундарни функции на извиците понекогаш, како што погоре веќе споменаваме, можат да бидат придружени и со морфолошки адаптации во смисла на зборообразувачка транспозиција, која извиците ги доближува до јазичните изрази коишто можат да бидат конституенти на основната реченична структура. Пр.: *Ајдете со нас; Каменот пласна во водата*.

Предлозите, сврзниците и частиците влегуваат во групата на несамостојните зборовни групи.

Предлозите се сметаат за несамостојни јазични средства со морфемски карактер. Нивните функционални особености се дефинираат преку позицијата во сферата на примарните и секундарните функции на именките и на другите основни и надградувачки зборовни групи. Според авторите на граматиката, предлозите можат да се наречат и слободни морфемски форми, кои ги спецификуваат именките и заедно со нив учествуваат во изградбата на основната реченична структура. Нивните значенски и функционални својства можат да се објаснат во тесна врска со системот основни зборовни групи, а пред сè со оглед на примарните и секундарните функции на именките: S^s, S^a и пред сè S^c. На овој начин предлозите учествуваат во градењето на основната реченична структура и нејзините деривати.

Сврзниците претставуваат граматички средства на развивање и координација. Нивната функција се остварува поретко во рамките на основната реченична структура, а пред сè во комплексните (неосновни) реченични и текстуални форми. Во чешката граматика како граматички средства на развивање се izdelуваат и т.н. *relativa* (релативните заменки и релативните прилози) кои учествуваат во изградбата на основната реченична структура и нејзините деривати како членови што изразуваат соодветни односи.

Честиците (партикулите) во чешката граматика се разбираат како комуникациски, текстуални исказни формативи со различни функции: модална (*би, нека, да*), присоединувачка (*и, исто така*), прашална (*зар, зарем, дали, ли*) и други.

СПИСОК НА УПОТРЕБЕНИ СИМБОЛИ

- S, A, V, C - значенска база на јадрениот знак: S - именка; A - придавка; V - глагол; C - прилог
- s, a, v, c - функционален признак на јадрениот знак: s - функционален признак карактеристичен за именките; a - функционален признак карактеристичен за придавките; v - функционален признак карактеристичен за глаголите; c - функционален признак карактеристичен за прилозите
- Q - (општо)значење на бројност, множественост
- Q/S - спој на две значенски бази: бројност со карактер на именка
- Q/A - спој на две значенски бази: бројност со карактер на придавка
- Q/C - спој на две значенски бази: бројност со карактер на прилог
- Q/D/S - именски деиктички збор со дополнително значење на неодредена бројност
- Q/D/A - придавски деиктички збор со дополнително значење на неодредена бројност
- Q/D/C - прилошки деиктички збор со дополнително значење на неодредена бројност
- D/S - именски деиктички збор
- D/A - придавски деиктички збор
- D/C - прилошки деиктички збор
- I^s - извик со секундарен функционален признак карактеристичен за именките
- I^v - извик со секундарен функционален признак карактеристичен за глаголите

Литература

1. Б. Конески (1982), Граматика на македонскиот литературен јазик, *Култура*, Скопје.
2. М. Komárek, J. Kořenský (1975), Teoretické základy synchronní mluvnice spisovné češtiny. *SaS*, 36.
3. М. Komárek i dr. (1986), Mluvnice češtiny 2 – Tvarosloví. *Academia*, Praha.